

Rapport 2008:92

Arkeologisk förundersökning

Murrester vid Orlanda kyrka

Orlanda kyrka
Orlanda socken
Vadstena kommun
Östergötlands län

Marie Ohlsén

Murrester vid Orlunda kyrka

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Områdesbeskrivning	4
Orlundas kyrkor och kyrkogård	5
Det äldre kartmaterialet	8
Syfte och frågeställningar	8
Metod och dokumentation	8
Resultat och tolkning	9
Referenser	10
Tekniska uppgifter	11
Bilaga 1. Schaktplan	12

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M
A V D E L N I N G E N F Ö R A R K E O L O G I

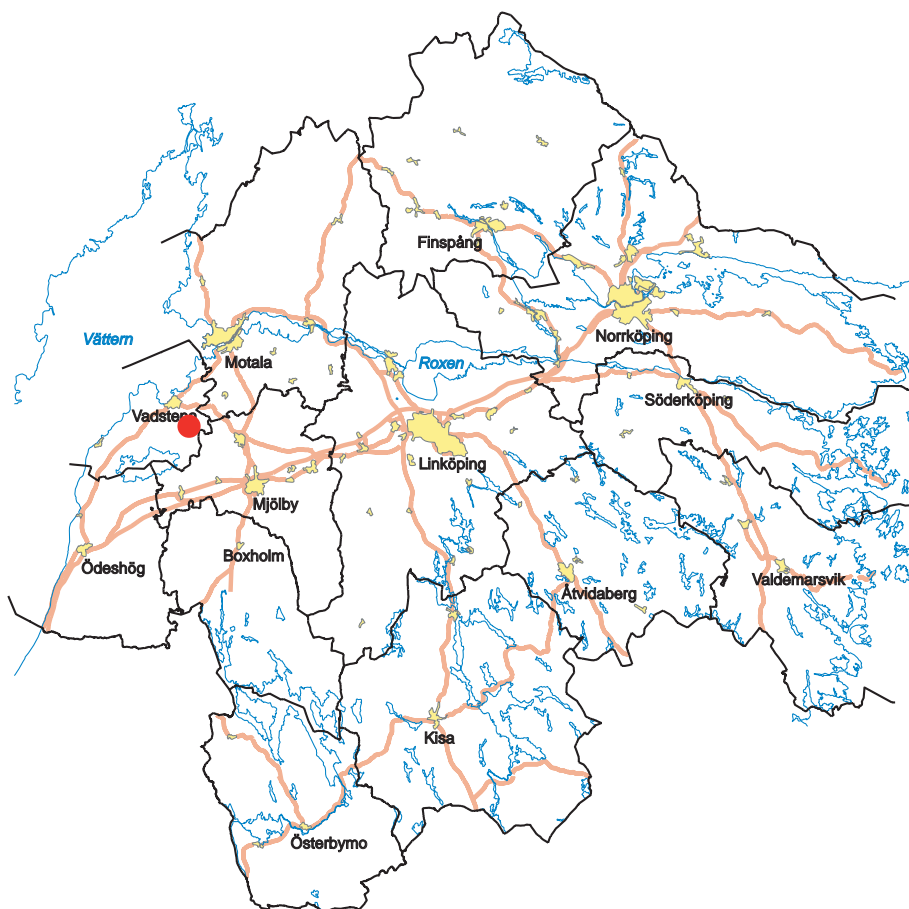
Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

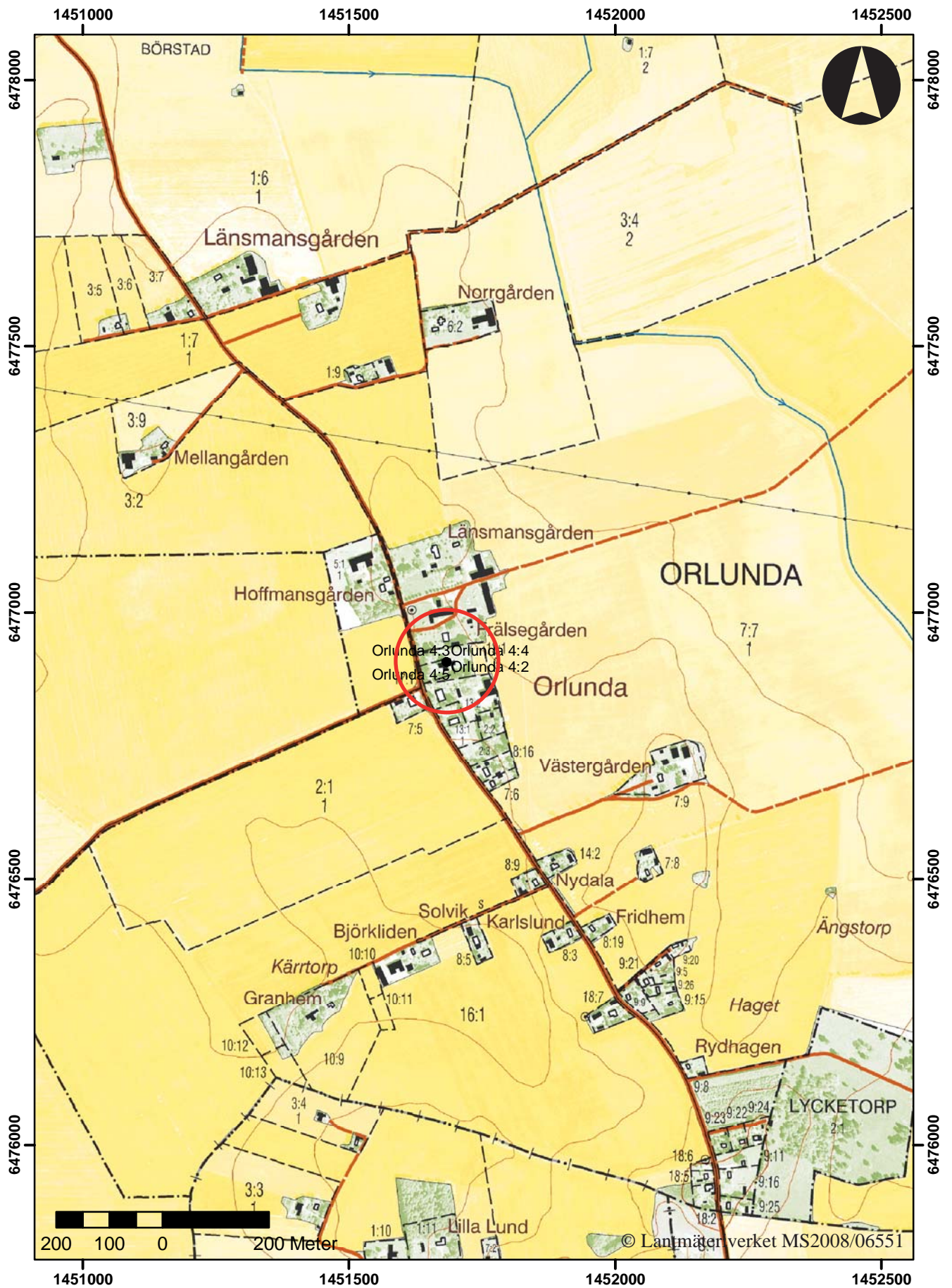
Sammanfattning

Östergötlands länsmuseum utförde en arkeologisk förundersökning den 1 juli 2002 inom Orlanda kyrkogård. Förundersökningen utfördes i samband med schaktningar inför nedläggning av vatten- och avloppsledningar på den östra sidan av kyrkan.

I samband med schaktningarna framkom sedan tidigare omrörda skelettdelar. Inga intakta gravar påträffades. Öster om kyrkan påträffades en mur uppbyggd av gråsten. Stenarna var kallmurade och kan ha ingått i en äldre kyrkogårdsmur vars datering är osäker men som kan ha ett medeltida ursprung.

Marie Ohlsén
avdelningschef

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan med undersökningsområdet markerat. Skala 1:10 000.

Inledning

Arbetet föranleddes av schaktarbeten för dragnings av en VA-ledning in till Orlanda kyrka. Ledningsarbetet påbörjas inom kyrkbyn för att sedan fortsätta in på den östra sidan av kyrkogården och vidare in i kyrkans nordöstra vägg. Förundersökningen utfördes efter beslut från Länsstyrelsen i Östergötlands län.

Uppdragsgivare var Aska kyrkliga samfällighet vilka även svarade för de arkeologiska kostnaderna. Ansvarig för förundersökningen samt rapportarbetet var undertecknad.

Områdesbeskrivning

Orlanda ligger i den nordvästra delen av Östergötland, en halvmil sydost om Vadstena. Orlanda socken har medeltida ursprung och byn omnämns första gången i de skriftliga källorna år 1274. Socknen utgörs av ett öppet odlingslandskap i fullåkersbygd. Flera vägar passerar genom socknen bl a landsvägen mellan Vadstena och Bjälbo. Vid Orlanda kyrka viker en väg av mot väster till Hov. Inom socknen finns även vägförbindelse med Strå. Namnet Orlanda kan härledas till det förhistoriska *-lund* i betydelsen "offerlund" och *Or-* anses betyda "stenig mark" eller syfta på gudanamnet Oden (Kyrko- och kyrkogårdsinventeringen, ÖLM, Nilsson 2002:8ff).

Orlanda kyrkomiljö ligger omgärdad av lövplante-

ringar i nivå med det omgivande öppna odlingslandskapet. Några gårdar finns kvar på sitt ursprungliga läge bl a prästgården som dock är avstyckad och inte längre ligger under kyrkans ägor. Närmast kyrkan i söder ligger gamla skolhuset från 1884 som senare byggts om till bostad. Den nya skolan uppfördes 1928 och har under senare tid använts som daghem. I vägkorset ligger gamla affären från 1910-talet. Norr om kyrkan finns Frälsegården vars mangårdsbyggnad idag utgörs av en villa från 1970-talet. Alldeles utanför kyrkogårdsmuren ligger ett uthus innehållande dass och förråd (aa, Nilsson 2002:8ff).

Trakten benämns ofta "Stormannabygden" eftersom den bördiga slätten och de kommunikativa förutsättningarna som fanns gav möjlighet till en etablering av rika och inflytelserika släkter (Nilsson 2002). Odlingen i hela området har varit intensiv och därför finns det få synliga fornlämningar ovan mark, särskilt från de äldsta perioderna stenålder och bronsålder. I Orlanda socken finns från äldre järnålder och framåt några gravfält bevarade, dock har ett av gravfälten söder om Börstad (RAÄ 1) helt tagits bort i samband med odling och markarbeten. På Grimskumla ägor finns ett delvis skadat gravfält (RAÄ 5). Skadorna har uppkommit genom grustäkt. Gravar finns även vid Risberga, RAÄ 10. Dessutom finns bevarade gravar söder om Börstad, RAÄ 2 och 11, längs Orlundavägen. Dessa kan ha varit en del av ett större sam-

Figur 3. Runristade hällar (RAÄ 4) förvarade i ett uthus intill kyrkan. Foto ÖLM.

manhängande gravfält tillsammans med det tidigare nämnda RAÄ 1 (Nilsson 2002 s.12).

Vid Orlunda kyrka har fragment från runristade stenhällar påträffats, RAÄ 4. De flesta framkom vid rivningen av den gamla kyrkan. Fragmenten förvaras i ett uthus som ligger strax utanför kyrkogårdens nordvästra hörn. Några fragment har tolkats som gravmonument och denna typ av häll dateras ofta till missionstid. De kan sättas i samband med uppförandet av tidigmedeltida gårdskyrkor.

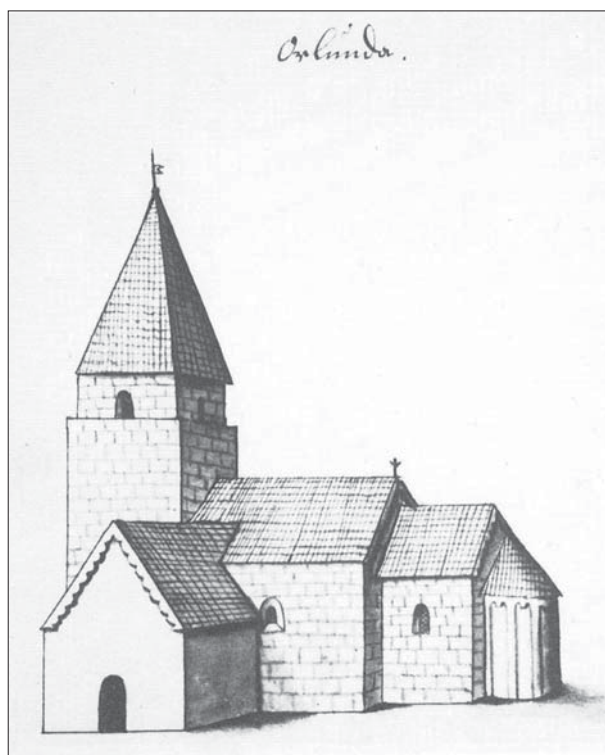
Orlundas kyrkor och kyrkogård

Den medeltida kyrkan

Kring år 1200 uppfördes en stenkyrka på platsen för den nuvarande kyrkan. Fragmenten av de runristade hällarna från tidig medeltid indikerar dock att det funnits en äldre kyrka, förmodligen uppförd som en gårdskyrka. Den medeltida kyrkan var byggd av kalksten med långhus, smalare kor och halvrund absid samt ett torn i väster som troligen var uppfört något senare. Vapenhuset och sakristian tillkom ännu något senare och var byggda av gråsten och tegel. Taken var täckta av stavspån. Invändigt var kyrkan valvs-lagen och dekorerad med medeltida målningar. Den medeltida stenkyrkan var endast 19 meter lång och 4,5 meter bred. Mittgången var mycket smal, så smal att man inte ens kunde gå två i bredd. Varje kyrkbänk kunde endast hysa fyra vuxna (Kyrko- och kyrkogårdsinventeringen, ÖLM).

Kyrkogården anlades under medeltiden. Lantmäterikartor från 1700- och 1800-talen visar en relativt liten kyrkogård och den gamla kyrkan var belägen på kyrkogårdens norra del. Den nuvarande kyrkan ligger mer centralt på kyrkogården (aa).

År 1870 uppgick folkmängden till 683 personer i Orlunda socken. Den gamla medeltida kyrkan rymde inte mer än 100 personer. Eftersom folkmängden ökat under 1800-talet och kyrkans underhåll var eftersatt

Figur 4. Orlunda kyrka, tecknad av Elias Brenner i slutet av 1660-talet.

Figur 5. Orlunda kyrka, tecknad av Johan Fredrik Koch i början av 1800-talet.

Figur 6. Ornlunda kyrka fotograferad före rivningen i april 1888. ÖLMs arkiv.

började man diskutera att riva kyrkan och uppföra en ny. År 1873 besiktade byggmästare August Nyström murverket och fann att tornets murar inte gick att reparera. Den 26 april 1888 började man riva kyrkan (Anderö 1995, Kyrko- och kyrkogårdsinventeringen, ÖLM).

Kvar från de medeltida inventarierna finns ett triumfkrucifix och en träskulptur föreställande Jungfru Maria samt formtegel från den medeltida kyrkan. Idag förvaras dessa på Statens Historia Museer (SHM 8525, fyndplats 14333).

1800-talskyrkan

År 1872 pågick diskussioner om en eventuell gemensam kyrka med Fivelstad socken.

Orlunda kom dock att fatta ett beslut om att anskaffa ritningar och kostnadsförslag till en egen kyrka. Efter ett besök i Beatebergs kyrka i Västergötland var församlingen enig om att man ville bygga en centralkyrka. Det ansågs vara mer praktiskt och billigare att uppföra en centralkyrka än att bygga en långhuskyrka. Den nya kyrkan kom att byggas på samma plats som den medeltida och mycket av byggnadsmaterialet från den gamla kyrkan återanvändes (Kyrko- och kyrkogårdsinventering, ÖLM).

Den 7 augusti 1890 inspekterades den nya kyrkan och byggnaden godkändes av byggmästare Hallander. Kyrkan kom att restaureras 1950 under ledning av professor Erik Lundberg. Under restaureringen rengjordes bl.a. valv och väggar som blivit kraftigt nedsmutsade genom vedeldning. De för centralkyrkan så karaktäristiska sidoläktarna byggdes in för att ge plats för en sakristia och en samlingssal. Den textila altartavlan av fru Odelqvist-Ekström i Stavlösa kom på plats 1957. År 1988 restaurerades kyrkan ännu en gång varvid man försökte att återställa kyrkan till originalskick. Träinredningen i kyrkorummet återfick sin ekbemålning. Predikstolen kom tillbaka på sin ursprungliga plats dock utan baldakin (aa).

Orlunda är den enda centralkyrkan i Östergötland. Utvändigt är den helt intakt från byggtiden. Trots vissa invändiga förändringar i samband med renoveringar har kyrkorummet kvar mycket av sin ursprungliga karaktär. Kyrkan är byggd som en korsformig centralkyrka i nygotisk stil där varje gavel är försedd med 4 spetsbågiga fönster. Över varje fönster finns ett runt rosettfönster. Varje hörn är försett med ett trapptorn. Taket är ett korsande sadeltak med takrytare. Det är klätt med kopparplåt (aa).

Kyrkans grund består av granit. Dess fasader är slätputsade med infällda kalkstensomfattningar och tegelornament. Kyrkan har sex ingångar och alla är försedda med trädörrar som har kraftiga smidesbeslag. Det invändiga mittvalvet bärs upp av pelarna

Figur 7. Orlunda nya kyrka från sydväst. Foto ÖLM.

Figur 8. Orlunda nya kyrka från öst. Foto ÖLM.

och de fyra sidovalven. Glasmålningarna i korfönstren föreställer de fyra evangelisterna och sidofönstren har målad tapetdekoration. Orgeln är från 1903 och har en gotisk utformning. Bland kyrkans inventarier kan särskilt uppmärksammas dopfunten i trä i form av en "dopgubbe" skuren 1685 av Olof Wiström i Vadstena (aa).

Det finns inget bevarat från medeltid på den nuvarande kyrkogården. Det finns dock nio gravstenar från 16-1700-talen. Dessa är placerade på den nordöstra delen av kyrkogården. Fem av stenarna utgörs av liggande stenar och har troligtvis legat i den gamla kyrkans golv. De är kraftigt nötta och svårtydda. De äldsta gravstenarna som fortfarande står på sin ursprungliga plats är från 1886 och 1887. Detta är strax innan den gamla kyrkan revs. Den nuvarande kyrkogården omgärdas av en mur av huggen gråsten. I väster finns en smidesgrind. Under 1960-talet förändrades kyrkogårdens karaktär. Den besåddes med gräs och bl a togs järnstaket och stensocklar bort. I en krans runt kyrkogården växer främst gamla lindar (aa).

Det äldre kartmaterialet

De äldre kartmaterialen från 16-1800-talen visar en samstämmig bild över kyrkan och kyrkogården.

Kyrkan och kyrkogården ligger inträngda mellan bytomterna och upptar ett ganska litet område. Kyrkogårdens storlek förändrades när den nya kyrkan uppfördes till att bli något större.

Syfte och frågeställningar

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att fastställa huruvida fast fornlämning skulle komma att beröras av det planerade arbetsföretaget. Om fast fornlämning framkom skulle förundersökningen se på möjligheterna att justera ledningssträckan så att fornlämningen inte kom till skada. Om detta inte var möjligt skulle lämningens karaktär, omfattning och datering klargöras. Vid de planerade markingreppen fanns risk att äldre byggnadslämningar bl a från den medeltida kyrkan och gravar skulle komma att beröras.

Metod och dokumentation

Markarbetet utfördes med grävmaskin och till största delen i kyrkogårdens grusgångar. Schaktdjupet varierade mellan 0,70 och 0,90 m och bredden uppgick till ca 0,60 m. Den sammanlagda schaktlängden var ca 60 m. Anläggningar grävdes för hand.

Figur 9. Utsnitt ur geometrisk ägoavmätning 1635.
(Akt D79-8:D5:89-90.97-100)

Figur 11. Utsnitt ur Laga skifteskarta från 1852. (Akt D79-8:5)

äldre södra kyrkogårdsmuren. Enligt äldre uppteckningar var den medeltida kyrkan uppförd av kalksten, gråsten och tegel och placerad i den nuvarande kyrkogårdens norra del. Den framkomna muren uppvisade inga likheter med en grundkonstruktion till en kyrkobyggnad. Det fanns heller inga spår efter de ovan nämnda ingående materialen till den medeltida kyrkan förutom gråsten. Däremot hade muren likheter, när det gäller konstruktion och materialval, med andra äldre undersökta kyrkogårdsmurar (Skoglund 1996. Appunakyrkogård, Ohlsén 2008 Vårnäs kyrka, i manus). Det är med andra ord högst sannolikt att den påträffade lämningen är rester efter den äldre södra kyrkogårdsmuren. Eftersom schaktsträckan inte gick att flytta nämnvärt, på grund av nybegravningar, skadades muren något vid schaktningen. Den kvarligger dock till största delen orörd.

Referenser

- Anderö. Rolf. *Orlunda kyrka*. Kyrkoberskrivning 1995. Riksantikvarieämbetet
- Andersson, Gösta *Orlunda under 5000 år*. 2000
- Antikvariskt Topografiskt Arkiv. Östergötlands länsmuseum
- Häradskartan Aska Härad. 1878.
- Kyrkoinventering. Orlunda kyrka. Östergötlands länsmuseum
- Nilsson. P. 2002. *Lagmansberga – Orlunda. Planerad vindkraftsetablering i stormannabygden. Lagmansberga 6:1, Orlunda sn, Mjölby kn, Östergötland*. Rapport. Kulturmiljöanalys UV Öst 2002:13. Linköping
- Ohlsén M. 2008. Vårnäs kyrka, arkeologisk förundersökning. Rapport i manus.
- Skoglund M. 1996. *Appuna kyrkogård, Appuna sn, Mjölby kommun, Östergötland*. Rapport Östergötlands länsmuseum.

Tekniska uppgifter

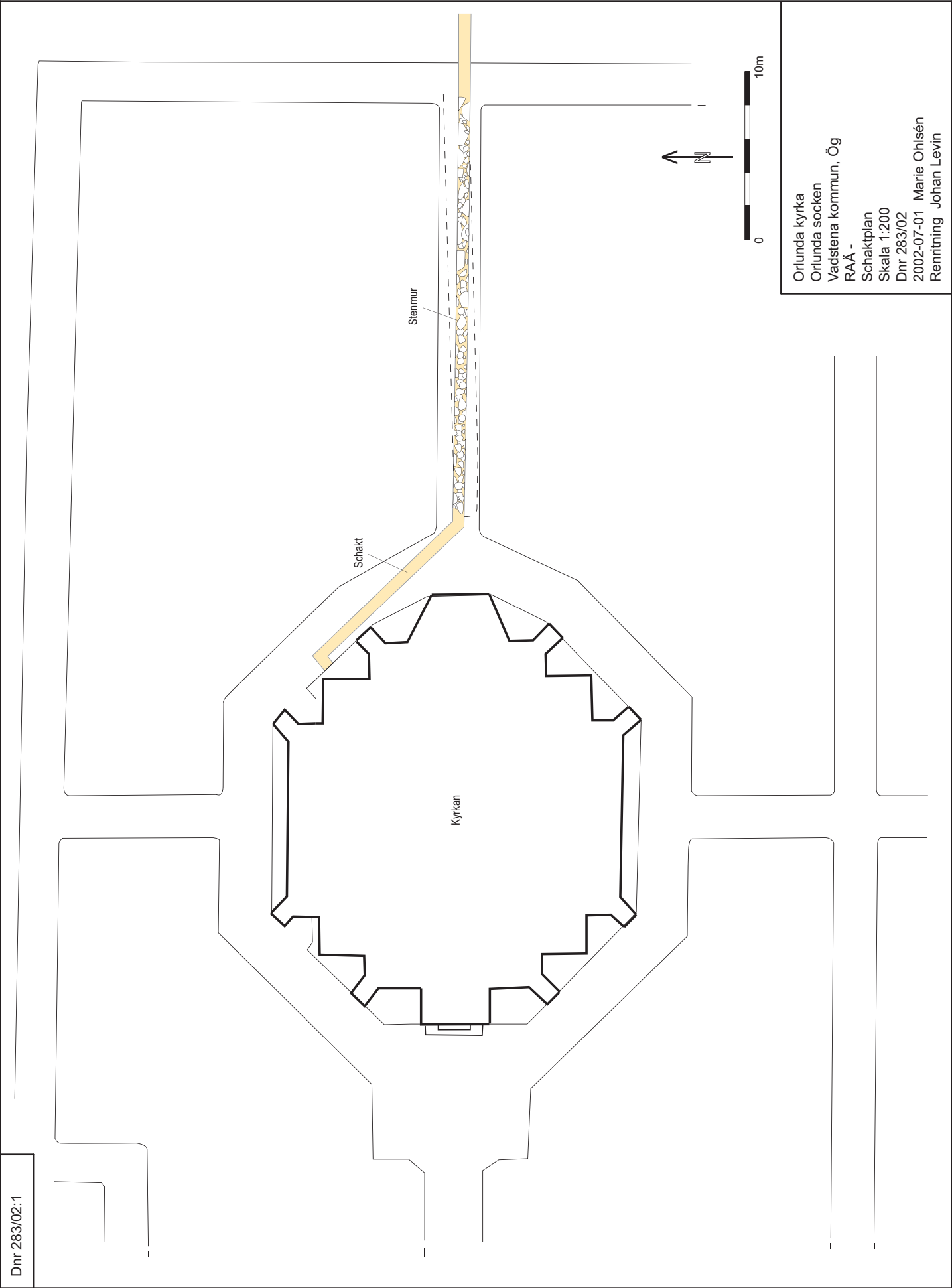
Lokal	Orlunda kyrka
Socken	Orlunda
Kommun	Vadstena
Län och landskap	Östergötland
Fornlämningsnummer	RAÄ
Ekonomiska kartans blad	8F5a
Koordinater	X6476900 Y1451680
Koordinatsystem	RT90 2,5gonV
Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning
Länsstyrelsens handläggare	Jan Eriksson
Länsstyrelsens beslut	-
Länsstyrelsens diarienummer	431-6981-02
ÖLM diarienummer	283/02
ÖLM kontonummer	6720
Uppdragsgivare	Aska kyrkliga samfällighet
Kostnadsansvarig	Aska kyrkliga samfällighet
Projektledare	Marie Ohlsén
Fältarbetstid	2002-07-01
Total projekttid	8 tim
Totalt undersöktes	ca 60 löpmeter
Fynd	Nej
Foto	Nej
Analyser	Nej
Grafik	Johan Levin
Renritning	Johan Levin
Grafisk form	Johan Levin

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.

Ur allmänt kartmaterial
ISSN 1403-9273

© Lantmäteriverket MS2008/06551
Rapport 2008:92 © Östergötlands länsmuseum

Bilaga 1. Schaktplan

Orlunda kyrka
Orlunda socken
Vadstena kommun, Ög
RAÄ -
Schaktplan
Skala 1:200
Dnr 283/02
2002-07-01 Marie Ohlsén
Renritning Johan Levin

Dnr 283/02:1

Östergötlands länsmuseum utförde en arkeologisk förundersökning den 1 juli 2002 inom Orlunda kyrkogård. Förundersökningen utfördes i samband med schaktningar inför nedläggning av vatten- och avloppsledningar på den östra sidan av kyrkan.

I samband med schaktningarna framkom sedan tidigare omrörda skelettdelar. Inga intakta gravar påträffades. Öster om kyrkan framkom en mur uppbyggd av gråsten. Stenarna var kallmurade och kan ha ingått i en äldre kyrkogårdsmur vars datering är osäker men den kan ha ett medeltida ursprung.